

Stichting Bouwhistorie Nederland

Zwaansteeg 11 3511 VG Utrecht Postbank 273441

Algemeen bestuur: G.W. van Herwaarden (*voorzitter*)
G. Berends
A.H. van Drunen
H. Janse
B.J.M. Klück
J.M.H. Penders (*onderwijs-coördinator*)
K.J. Steehouwer
D.J. de Vries
D.J.K. Zweers

Dagelijks bestuur: R. Glaudemans (*secretaris*)
R.J.W.M. Gruben (*penningmeester*)
K. Emmens

Redactie Nieuwsbrief: R. Glaudemans
R.J.W.M. Gruben
D.J.K. Zweers

Redactieadres: Nieuwsbrief Bouwhistorie
Bethaniëstraat 4
5211 LJ 's-Hertogenbosch
Tel.: 073-145225

Kopij / reacties: **Vóór 1 maart a.s. te zenden aan het bovenstaande redactieadres.**
De redactie houdt zich het recht voor ingezonden stukken te weigeren of in te korten (in overleg met de auteur).

Donateurs: U kunt donateur van de SBN worden door jaarlijks minimaal f. 25,- over te maken op postgiro 273441 t.n.v. SBN, Zwaansteeg 11, 3511 VG Utrecht.
U wordt dan op de hoogte gehouden van het doen en laten van de stichting door middel van de vier maal per jaar verschijnende Nieuwsbrief.

Het Centre International des Recherches Glyptographiques oftewel het Steenmerkengezelschap

In 1978 stak een aantal Belgen, dat belangstelling had voor tekens op natuursteen, de koppen bij elkaar om te komen tot een gezelschap, dat zich met de studie daarvan bezig zou houden. Dr. Jean-Louis Van Belle uit Braine-le-Château had publikaties over groevemerken uit de omgeving van Ecaussinnes in Henegouwen op zijn naam staan. René Sansen uit Ath had op zijn vele reizen over de wereld overal tekens op steen bestudeerd en de gepensioneerde kolonel Adriaenssens uit Antwerpen was in de archieven op zoek geweest naar steenleveranciers en opdrachtgevers.

In 1979 werd een eerste colloquium gehouden in Mons (Bergen-Henegouwen). Met name de gegevens over wat wij nu 'groevemerken' noemen openden ons de ogen, waarmee we kort daarop al in Nederland een behoorlijk aantal konden waarnemen. De Belgen besteedden ook ruime aandacht aan de bewerking van elementen van Escosijnse steen, zoals grafstenen, monumenten, bouwbeeldhouwwerk en steenhouwwerk. Tijdens de bijeenkomsten werd ook aandacht besteed aan steenhouwersmerken in Nederland, voorzover de kennis toen strekte. De vele interessante lezingen verschenen in de 'Actes'.

Later werden doorgaans vijfdaagse colloquia georganiseerd in Nîmes (1980), Zaragoza (1982), Cambrai in Noord-Frankrijk (1984), Pontevedra in Galicië - Spanje (1986), Samoëns in de Haute-Savoie (1988), Rochfort s/M (1990), Hoepertingen in Belgisch-Limburg (1992) en in dit jaar te Belley ten oosten van Lyon. Steeds verschenen dikke delen 'Actes'.

Deelnemers kwamen in toenemende mate uit Frankrijk, Spanje, Zwitserland en andere Europese landen. Deelname uit Nederland bleef helaas meestal vrijwel tot een minimum beperkt, Duitssprekenden bleven ver in de minderheid en ook Engelsen zag men zelden.

Tijdens de bijeenkomsten, die door gemiddeld zo'n 60 deelnemers werden bezocht, bracht men bezoeken aan gebouwen met veel merken, steengroeven en musea, die in het verband van het onderwerp interessant zijn. Behalve aan in steen gegroefde of gehakte merken en steenbewerking is ook steeds een plaats ingeruimd voor graffiti, op steen aangebrachte opschriften, getuigenissen van gevangenen en soortgelijke historische documenten.

Doordat de colloquia op diverse plaatsen in België, Frankrijk en Spanje werden gehouden en ook nog uitstapjes naar Nederland, Italië, Zwitserland en Portugal werden gemaakt, kon een goed beeld worden verkregen over de verspreiding en de vormen van tekens op steen in een groot deel van Europa. Maar ook in de

Nederlanden konden bepaalde conclusies worden getrokken, die voor de Nederlandse situatie belangrijk zijn.

In juli van dit jaar vond het negende colloquium plaats in Belley. Daarbij werden onder meer ook Lyon en Brou (Bourg en Bresse) bezocht. Veel aandacht werd besteed aan steenbewerking.

Sedert enkele jaren maakt de Vlaming dr. Frans Doperé, scheikundige en amateur-bouwhistoricus uit Tienen, studie van de bewerking van natuursteen, in eerste instantie voornamelijk Gobertanger uit zijn eigen streek en Ledesteen uit de naburige gebieden. Hij is hierbij tot de conclusie gekomen, dat een bepaalde bewerkingswijze karakteristiek is voor een bepaalde periode. Het is – naast de chronologie van de steenhouwersmerken – daarmee mogelijk in een gebouw bouwfasen te onderkennen. Een eerste publikatie op dat terrein is te vinden in het boek *Bouwen aan bouwgeschiedenis*, dat de tentoonstelling over het onderzoek naar de bouwchronologie van de Antwerpse Onze-Lieve-Vrouwekathedraal begeleidt, gehouden van 19 augustus tot 3 november van dit jaar in de kooromgang van de kathedraal. Een uitgebreidere verhandeling is volgend jaar te verwachten in de *Acta Archeologica Loveniensia*. Interessant is daarbij dat Doperé zich regelmatig baseert op gedeeltelijk nog niet gepubliceerde historische bronnen.

Met Doperé bekeken we in Belley en omgeving ook de daar gebruikte steenhouwerstechnieken. Daarbij bleek, dat daar al in de 17de eeuw de bouchardhamer werd gehanteerd om kalksteen uit te vlakken. Dat was een verrassing, omdat aangenomen werd, dat in Nederland en België dat gereedschap pas sedert de 19de eeuw in gebruik is.

Door tijdens een dergelijk congres zelf op allerlei plekken je ogen de kost te geven (en wel eens even niet naar de gids te luisteren!), is er heel veel te leren. Juist de zelfstudie is in het vak van de bouwhistoricus van uitermate groot belang. Internationale contacten zijn daarbij onmisbaar.

Herman Janse

Adres van het C.I.R.G.:

Dr. J.-L. Van Belle,

13, rue de la Bruyère Mathias, 1440 Braine-le-Château, België.

Bouwen en duiden: de symboliek van de bouwvorm

De wereld van het architectuuronderzoek is volop in beweging. Op vrijdag 18 november j.l. is het boek *Bouwen en duiden* ten doop gehouden in de Lokhorstkerk te Leiden. In deze bundel artikelen -verschenen ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van Aart Mekking, hoogleraar in de geschiedenis van de bouwkunst aan de Rijksuniversiteit te Leiden, en geschreven door collegae en promovendi - staat de architectuuriconologie centraal. Aansluitend hierop was door het Leids Kunsthistorisch Collectief een symposium georganiseerd over hetzelfde onderwerp. Dit onderwerp ligt voor de hand, Mekking is immers de grote pleitbezorger van de architectuuriconologie. Alhoewel het onderzoek naar bouwsymboliek niet nieuw is - dit wordt in de bundel duidelijk uit de doeken gedaan - heeft dit aspect van het architectuurhistorisch onderzoek door Mekking's toedoen de laatste jaren in Nederland een hoge vlucht genomen. Maar voordat die indruk mag ontstaan: in dit artikel worden zomin het symposium als de bundel verslagen. Wel vinden hierin enkele gedachten hun weerslag die, luisterend naar de verschillende bijdragen, als reactie bij mij opborrelden. De kern waar dit artikel om draait is de relatie tussen de bouwhistorie en de architectuuriconologie.

De architectuuriconologie houdt zich bezig met de symboliek van de bouwvorm. Waarom werd in de loop van de vijftiende eeuw in het Nedersticht en op enkele andere plaatsen, een aanzienlijk aantal navolgingen van de veertiende-eeuwse domtoren gebouwd? Waarom werd voor het Amsterdamse stadhuis, het Paleis op de Dam, in de zeventiende eeuw gebruik gemaakt van de kolossale Grieks/Romeinse zuilenorden? Wat wilde men met de vorm van het gebouw uitdrukken? In samenhang hiermee komt de vraag aan de orde wie die speciale vorm bepaalde. Was dat de bouwheer, de opdrachtgever, of de bouwmeester, de architect? Afgezien van een prijsvraag, waardoor het hele proces van wens tot keuze en realisering gevolgd kan worden, is het meestentijds ontbreken van een schriftelijke weerslag van deze motivering een groot struikelblok in dit type onderzoek.

Aan de andere kant staat het bouwhistorisch onderzoek. De tastbare materie, het gebouw zelf en de toegepaste materialen, vormt het object van onderzoek. Gebleken is dat vorm en materiaal elkaar wederzijds beïnvloeden. Het is immers moeilijker om uit Naamse hardsteen een zeer fijn ornament te kappen dan uit zachte zandsteen. Dankzij de steeds groeiende kennis van de ontwikkeling van de bouwmaterialen en de bouwkunde zijn steeds nauwkeuriger dateringen mogelijk. Hierin speelt zeker ook het dendrochronologisch onderzoek een grote

rol. Dankzij dit jaarringenonderzoek kan van bepaalde toegepaste houtsoorten afkomstig uit bepaalde streken het kapjaar tamelijk nauwkeurig worden bepaald. Het bouwhistorisch onderzoek leidt daardoor niet alleen tot meer betrouwbare reconstructies van de bouwgeschiedenis van een bouwwerk, maar ook tot een groeiend referentiekader voor toekomstig onderzoek. Zomin als de architectuuriconologie laat de bouwhistorie zich weerhouden door het gebrek aan schriftelijke bronnen.

Wat zijn nu de knelpunten? Ten eerste is er de driedeling: het gebouw als materie, het gebouw als vorm en de schriftelijke bronnen over dat gebouw. Ten tweede is er de kwestie van de opdrachtgever/bouwheer en de architect/bouwmeester. In de beide benaderingen lopen deze indelingen door elkaar heen. Het gebouw als materie is bij uitstek het werkterrein van de bouwhistoricus. Het gebouw als vorm wordt door beide disciplines onderzocht; de bouwhistorie trekt vergelijkingen in de toegepaste vormentaal om de technische en materialistische ontwikkeling te bekijken en eventueel de hand van een bouwmeester te herleiden. In de architectuursymboliek daarentegen wordt getracht door middel van de vormentaal de motieven van de bouwheer, de opdrachtgever, te ontsluiten - waarnaar verwijst hij? Ook de schriftelijke bronnen worden door beide benut. De bouwhistoricus zoekt daarin naar aanwijzingen over de bouwmeester, metselaars en anderen die aan de bouw hebben meegewerkt, en naar technische terminologie en eventuele verwijzingen naar andere bouwwerken. De symbolicus hoopt verwijzingen naar de opdrachtgever te vinden en zo alle factoren te distilleren (zoals het sociale milieu), waardoor de motieven achter het gebruik van juist die specifieke vormentaal zou kunnen worden ontsluitend.

Zo zien we dat beide disciplines het gebouw als vertrekpunt gebruiken, alhoewel ze op geheel eigen wijze verder werken. Eveneens beide onderzoeksmethoden zetten zich af tegen het idee van stijlscholen of regionale bouwscholen, zoals eerder deze eeuw door onder meer Vermeulen en Ter Kuile samengesteld. Alhoewel de moderne onderzoeker weinig affiniteit meer heeft met deze ideeën, vormen de inventarisaties ten behoeve van die stijlscholen de basis van de huidige kennis. Juist dat pionierswerk heeft kunnen leiden tot meer kennis en hernieuwde groepering op basis van andere argumenten. Iets dergelijks zien we mogelijk deze jaren bij het Monumenten Inventarisatie Project van de jongere bouwkunst gebeuren. Na de tamelijk oppervlakkige beoordeling van gebouwen op basis van hun uiterlijk, komt nu het Monumenten Selectie Project op gang, waarmee meer inhoudelijk vastgesteld zal moeten worden welke bouwwerken voor speciale bescherming in aanmerking komen. De verzamelde

kennis kan de bodem leggen voor verdergaand onderzoek. Misschien is het, heel triviaal, een kwestie van aandacht trekken, zodat een nieuw onderzoeksterrein serieus wordt genomen.

Bijten de architectuuriconologie en de bouwhistorie elkaar? Ik denk het niet. Het zijn twee verschillende ingangen om een gebouw te bestuderen. En het boeiende is dat beide ook tot een andere uitkomst (kunnen) leiden. En juist door die twee verschillende uitkomsten samen te brengen, te confronteren met elkaar, kan de kennis van het bouwen nog sterker groeien. Voorwaarde is wel dat beide disciplines de ander serieus nemen en met open vizier en op gelijkwaardig niveau de dialoog aangaan.

Zoals reeds in de eerste alinea geconstateerd is kent het architectuuriconologisch onderzoek in Nederland een jonge traditie. Ook het bouwhistorisch onderzoek heeft de afgelopen jaren sterk opgang gemaakt en waardering gekregen. Dankzij Mekking's aanstelling tot hoogleraar aan de Leidse universiteit heeft de architectuuriconologie een wetenschappelijke basis gevonden en een enthousiast hoeder. Onder zijn vleugels wordt voortvarend gewerkt aan verder onderzoek. Om tot een gelijkwaardige dialoog te komen is het van belang dat ook de bouwhistorie op wetenschappelijk niveau getild wordt.

Gezien de hierboven gesignaleerde verschillende benaderingswijzen heeft het mijn voorkeur om de bouwhistorie onder een andere noemer te laten vallen dan de architectuuriconologie. Juist door beide zich autonoom te laten ontwikkelen kan er een vruchtbare kruisbestuiving ontstaan. Zeker ook omdat de bouwhistorie van begin af aan een multi-disciplinaire aanpak zal vereisen - waaronder bouwkunde en archeologie - terwijl de iconologische benadering al vast ingebed zit in de kunstgeschiedenis.

In de *Stichting Bouwhistorie Nederland* hebben vele bouwhistorici van naam en faam zich verenigd. Het is de enige vereniging die de belangen van deze relatief jonge beroepsgroep behartigt en het bouwhistorisch onderzoek poot te bevorderen. Dit blijkt onder meer uit de (voorlopige) richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek die de *SBN* bij haar oprichting heeft gepubliceerd en die in 1995 naar verwachting een definitieve inhoud zullen krijgen. Het ligt dus voor de hand dat de *SBN* het voortouw neemt in de vertegenwoordiging van de bouwhistorie op wetenschappelijk niveau, in goed overleg met de andere betrokken disciplines. De vorm waarin dit gerealiseerd zou kunnen worden blijft hier verder buiten beschouwing.

Uiteindelijk is enige bescheidenheid, denk ik, wel op zijn plaats. Zoals de

hierboven genoemde indeling in regionale bouwscholen geleid heeft tot architectuurhistorisch onderzoek, en zoals het laatste op zijn beurt thans leidt tot de tweedeling in architectuuriconologisch en bouwhistorisch onderzoek, zo zal de toekomst weer andere onderzoekingsingangen kennen. Maar welk type onderzoek ook beoefend wordt, zonder twijfel zal ieders doel zijn de kennis van het bouwen in het verleden te vergroten, zodat de waardering voor die bouwwerken in het heden kan groeien en het behoud ervan voor de toekomst veilig gesteld kan worden. En dit doel wordt het beste gediend door met elkaar in gesprek te blijven ook al verschilt men van mening.

Karel Emmens

Boerderij bij Maaskant 5 te Vessem

Bij de afbraak van een sterk verbouwde boerderij in de gemeente Vessem werd ik door de eigenaar en de plaatselijke heemkundekring gevraagd te komen kijken, omdat men dacht een zeer oud gebint te hebben gevonden. De sloop werd stilgelegd, zodat de mogelijkheid werd gegeven een onderzoek in te stellen.

Wat het aanzien had van een langgevelboerderij van zes traveeën met grotendeels recente gevels, bleek een lange bouwgeschiedenis te hebben die in hoofdlijnen drie fasen omvatte. Het oudste gedeelte omvatte een ankerbalkgebint met vier traveeën, dat in twee fasen met twee traveeën was verlengd. Van het driebeukige ankerbalkgebint was de noordelijke zijbeuk versmald om in de noordgevel een deel deur aan te kunnen brengen en daarnaast een dubbele deur met korfboog, voor een daarachter gelegen potstal, die nog later tot een grupstal was omgebouwd.

Besloten werd het, behoudens de versmalde noordelijke zijbeuk vrij complete gebint, te behouden en voor zover delen daarvan reeds waren gesloopt of wegens bouwvalligheid nog moesten worden gedemonteerd, zorgvuldig op te slaan.

De tekening

Bijgevoegde tekening geeft het ankerbalkgebint weer, waterpas gesteld en op grond van bouwhistorisch onderzoek gecompliceerd.

De hoofdstijlen langs de zuidgevel vertonen telmerken van | tot en met V en

geprofileerde sleutelstukken aan de ankerbalk van het gebint tussen de stijlen | | en V | | | | concluderen wij dat daar het woonhuisgedeelte moest zijn gelegen.

Dat woongedeelte was voorzien van een verdiepingvloer die in de eerste travee hoger heeft gelegen dan in de tweede.

Op het gebint stond een kap waarvan een groot gedeelte van de sporen nog oorspronkelijk moet zijn en, evenals de delen van het gebint, van gekantrecht en bezaagd eikehout.

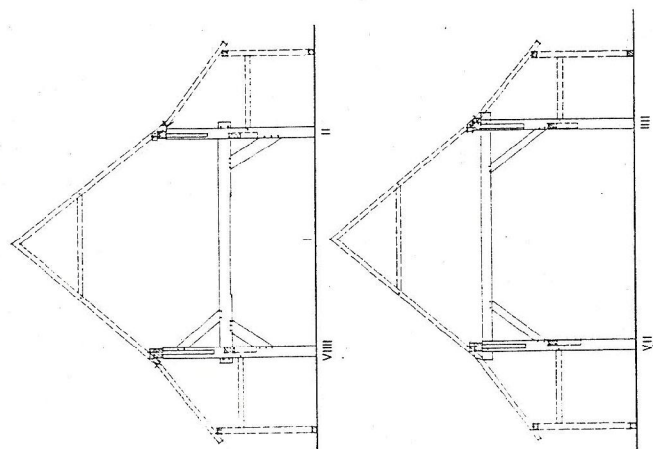
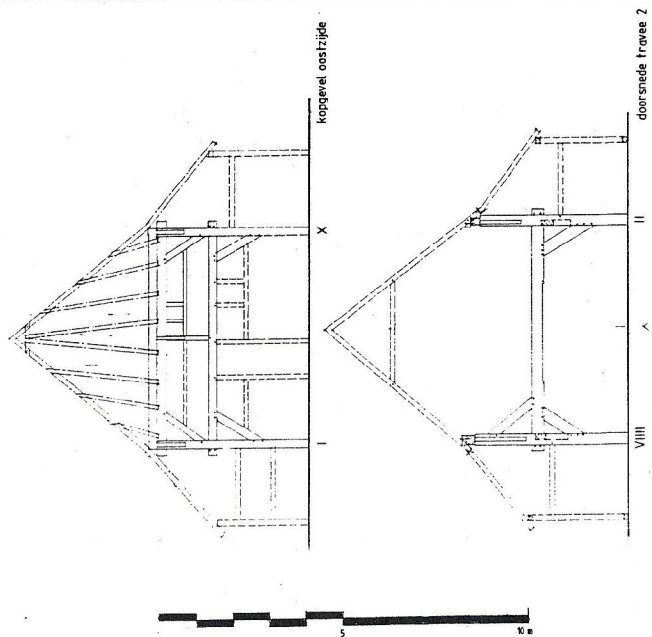
Het eerste sporenpaar vertoonde het telmerk | en was ongeveer 170 cm uit de oostgevel geplaatst. Daaruit werd geconcludeerd dat op de oostgevel een wolfseind aanwezig moet zijn geweest, dat bij de uitbreiding in de tweede fase vervallen is. Die veronderstelling werd mede ondersteund door de aanwezigheid van inkepingen op circa 30 cm onder de nok, aan de oostzijde in het sporenpaar, waarin een dwarsbalkje moest hebben gelegen voor de oplegging van de sporen van het wolfseinde. De sporen van de kap waren voorzien van haanhouten en een nokbalk ontbrak. Een deel van de sporen was op de langsplaten op de stijlen geplaatst met tussenkomst van klossen aan de voet, die met houten toognagels op de platen waren bevestigd.

Alle verbindingen van de sporen in de nok en met de haanhouten bestonden uit houten toognagels.

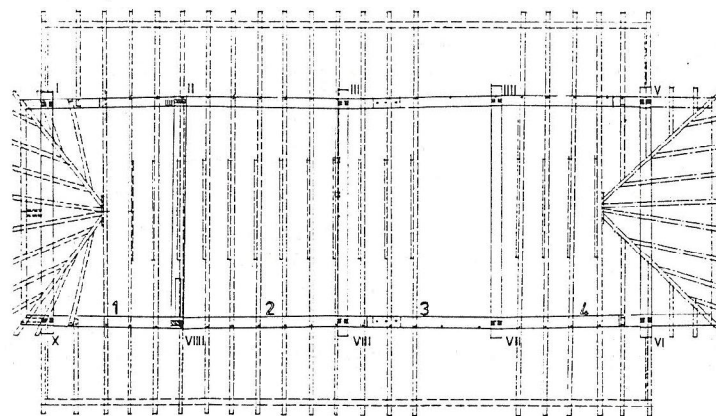
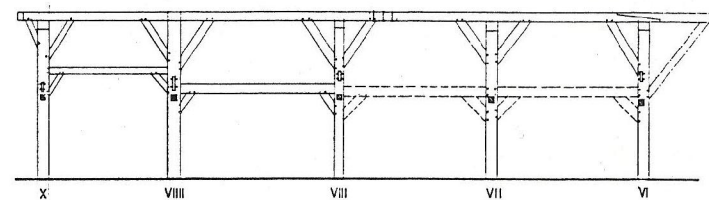
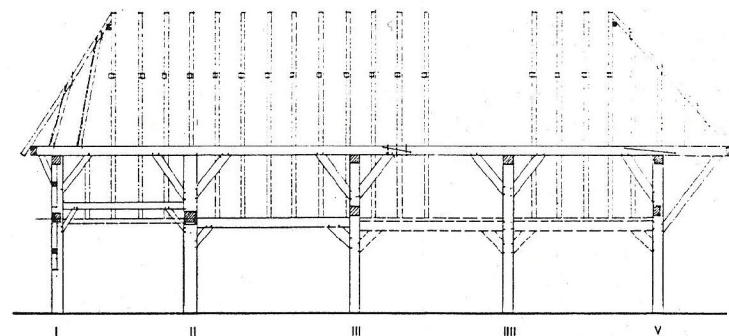
Het gebint tussen de stijlen | en X, dat deel moet hebben uitgemaakt van de oostgevel, vertoont pengaten voor 3 consoles, respectievelijk in de stijlen en in een tussenstijl, die het overstekende wolfseinde moeten hebben gesteund. Aan de voorzijde daarvan heeft zich een kopbalk bevonden die elders hergebruikt is teruggevonden, en die de sporen van het wolfseinde moet hebben gedragen.

Tussen de dekbalk die, gelegen onder de langsplaten op de stijlen, de stijlen | en X verbindt en de ankerbalk daaronder, moet tussen de schoren een verbindingsbalk in twee delen hebben gelegen, waarvan er één nog aanwezig is en die met twee stijlen is verbonden met de koppelbalk daarboven. Samen met de middenstijlen vormden ze een kozijntje voor twee luiken die blijkens duimgaten en een sluiting op de middenstijl en bovendien sponningen in de middenstijl, naar binnen draaiden. Onder in de ankerbalk en in de schoren daarvan wijzen pengaten op de aanwezigheid van stijlen en regels die deur- en raamopeningen kunnen hebben gevormd.

De beide westelijke traveeën vormden het bedrijfsgedeelte, waarschijnlijk met een langdeel in de westelijke kopgevel. Dat gedeelte heeft ooit een potstal gehad, waardoor de stijlen van het gebint aan de onderzijde sterk zijn aangetast

Afb. 1 Boerderij Maaskant 5 te Vessem, reconstructie oudste fase (tekening: Hermans Strijbos, december 1994).

door verrotting, zodat het gebint van oost naar west sterk is verzakt.

Behalve een ankerbalk tussen de stijlen V en V | , waaronder de deeldeur aanwezig kan zijn geweest, wat echter niet meer aantoonbaar was omdat van die ankerbalk alleen nog de pennen in de stijlen aanwezig zijn, moet aan de westgevel een overstekend wolfseinde aanwezig zijn geweest, dat later is weggehaald en door een niet overstekend wolfseinde vervangen. Schoren waarvan de pengaten nog aanwezig zijn en het nodige zaag- en breekwerk aan de langsplaten op de stijlen en aan de verbindingen van de stijlen met de langsplaten, wijzen in die richting.

Ankerbalken die in alle stijlen voorkwamen wijzen op zijbeuken, waarvan de buitenwanden door de ankerbalken werden gesteund. Langsbalken tussen alle stijlen, op de halve hoogte van de stijlen, voorzien van schoren omdat het draagvermogen door schoren werd vergroot (die langsbalken en die schoren zijn grotendeels uitgezaagd), hebben naar wij vermoeden gediend om slieten te dragen die aan het andere einde op de platen van de buitengevels waren opgelegd. Daarop was opslagruimte en daaronder menen wij dat het vee was gestald, wellicht in potstallen in de zijbeuken.

Een aantal balken met inkepingen voor het plaatsen van vitsels, de stijlen waardoorheen het vlechtwerk voor de gevels werd aangebracht, zijn elders hergebruikt teruggevonden, compleet met pengaten voor stijlen. Gedeeltelijk zal de boerderij dus voorzien zijn geweest van gevels van beleemd vlechtwerk. De afwerking van de kopgevel van het woongedeelte kon nog niet worden vastgesteld.

Nader onderzoek en herstel

Door het zorgvuldig opslaan van de weggenomen onderdelen is het de zeer geïnteresseerde eigenaar mogelijk het gehele gebint te reconstrueren en te herstellen. Daarbij zullen, mede om het geheel tegen weersinvloeden te beschermen, de zijbeuken worden heropgebouwd. De bedoeling is om het dak weer met stro of riet te bedekken.

Dendrochronologisch onderzoek heeft nog niet tot de gewenste datering kunnen leiden, maar wij houden het voor aannemelijk dat het gebint dateert uit de 16de eeuw of nog vroeger.

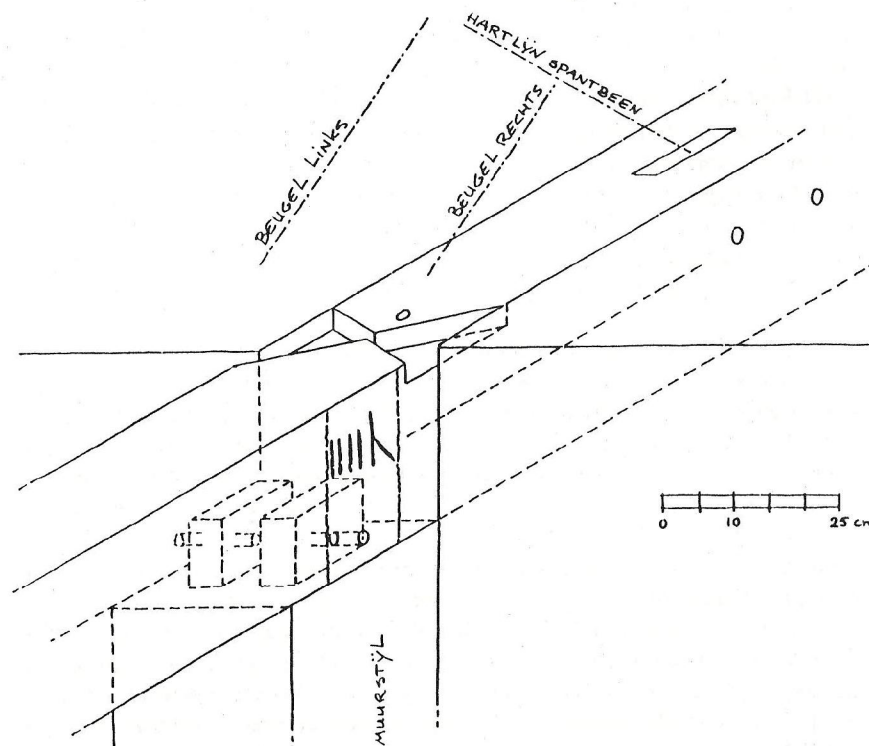
Bij het herstel kan het onderzoek verder doorgaan. De bedoeling is dat het herstel, na plaatsing op de Rijksmonumentenlijst, met veel zorg zal gebeuren.

Herman Strijbos

De kap van het hoofgebouw van kasteel Rechteren te Dalfsen

In 1993/94 heeft aannemer Salbam de kap gerestaureerd van het hoofgebouw van kasteel Rechteren. De oplegging op de muren van de zoldervloerbalken, die tevens functioneren als trekbalken van de spanten, was vergaan. Het hout is in 1978 geïmpregneerd tegen aantasting door de bonte knaagkever, wat geen oplossing was tegen verdergaande verrotting.

Bij de restauratie van de kap zijn de slechte stukken van de balken schuin afgezaagd, waarna nieuwe koppen van oud eikehout zijn aangezet. Een van die oude koppen kon door mij worden bestudeerd. Een medewerker van Salbam gaf daarbij aanvullende informatie en stelde ook een vraag over een voor hem raadselachtig detail, namelijk een inkeping die bij alle opleggingen voorkomt.

Afb. 2 Aangetroffen constructie (tekening: ir. J. Hoekstra 1994).

In het onderstaande volgen enige bijzonderheden van de balkkop en een veronderstelling van het doel van de inkeping, die als deze waar zou zijn, opzienbarend is voor de kennis van de vakmensen aan het einde van de middeleeuwen.

De balken met een doorsnede vierkant circa 25 cm liggen 1,20 meter in de muur. Juist ter hoogte van de bovenkant van de balken of door ongelijkheid van de muren enkele steenlagen hoger, eindigen de muren, die een dikte hebben van 1,60 meter. Onder de balken bevindt zich een muurstijl, die rust op een kraagsteen; bovendien verbind een korbeel de muurstijl en de vloer/trekbal. De voet van het spantbeen bevindt zich op 70 cm uit het hart van de muurstijl of circa 55 cm van de binnenzijde van de muur. De bestudeerde balk bevat spinthout met enige wankant aan de bovenzijde; het hart bevindt zich op 3/4 van boven. Aan de zijkant, precies naast de pengaten van de muurstijl zitten aan één zijde moeten. De balk is van een telmerk voorzien: | | | | |.

Het kaptijdstip van het hout is bepaald op 1505, wat de constructie dateert. Ook vroeger is verrotting van de balkkoppen geconstateerd, want een aantal balken is voorzien van sleutelstukken, waarboven tot aan de muur het niet aangetaste deel van de oude balk ligt, en binnen de muur een vulstuk dat het spantbeen op de oude hoogte opvangt. Tussen deze beide delen is alleen via het sleutelstuk verbinding. Andere, waarschijnlijk latere reparaties bestaan uit ijzeren beugels om afglijden van het spantbeen te verhinderen.

Het bijzondere van de constructie is de genoemde inkeping bovenin de vloer/trekbal ter plaatse van de rand van de onderliggende muur; het is geen sier, want hij is onzichtbaar onder de vloer. Een muurplaat is daar niet nodig en deze stak dan bovendien half buiten de muur. De inkeping is sterk afgesleten door ouderdom, wat mede mogelijk was doordat daar spinthout zit. Naast de inkeping zit een kleine houten pen zonder doorlopend gat, waarvan de functie me nog niet duidelijk is.

De inkeping zou een buitengewoon slimme oplossing kunnen zijn voor een aantal problemen dat kan optreden bij een dergelijke constructie:

1) De vloerbalk buigt door wisselende belastingen in het veld naar beneden door, waardoor het uiteinde buiten de stijve oplegging van de muurstijl opwipt en werking in het dakvlak optreedt. Het spantbeen bewerkstelligt door wisselende windbelasting een omgekeerde deformatie, zeker ook als de kwaliteit van het contactvlak van de vloer/trekbal met het onderliggende metselwerk te wensen overlaat.

De inkeping brengt een functiescheiding teweeg omdat op die plek een scheurtje kan ontstaan door het grote opwaarts buigende moment. In werkelijkheid is er ook een scheur. Het effect is dat de doorbuiging van de vloer geen invloed op het dakvlak heeft, terwijl de trekfunctie van de balk niet teveel wordt geschaad en dat trillingen in de kap ten gevolge van windstoten de vloer onberoerd laten.

2) De kracht op de muurstijl wordt beperkt, waardoor de kraagsteen zelf of zijn inklemming in de muur niet zo gauw breekt. Er zijn toch wel gevallen van breuk voorgekomen.

3) De belasting van de vloer wordt gebracht naar de binnenzijde van de muur en die van het spant meer naar de buitenzijde, waardoor de muur slechts weinig op buiging zal worden belast.

Dit constructieve concept is waarschijnlijk onbewust bij de vroegere reparaties met de sleutelstukken gebleven omdat ook deze verbinding buigslap is.

Zo'n stuk oud hout van beperkte afmetingen (1,40 meter lang) bevat een grote hoeveelheid informatie!

ir. J. Hoekstra

Bouwhistorie en wetenschap

Tijdens het bouwhistorisch platform, dat op 23 november j.l. weer in het gebouw van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg bijeen kwam, stond het onderwerp "bouwhistorie en wetenschap" centraal.

Inleiders

Ronald Stenvert, de eerste inleider, vroeg zich af, hoe de bouwhistorie verder gebracht zou moeten worden en welke bijdrage de bouwhistorie aan de wetenschap kan leveren. In ieder geval is overdracht van kennis en gegevens noodzakelijk. De nadruk daarbij dient te liggen op de methodologie. Hij poneerde de volgende stellingen:

1. documenteren is zeer noodzakelijk, maar enkel documenteren leidt tot niets: er moet een beter methodologisch onderscheid worden gemaakt;
2. kennis is alleen echte kennis als ze wordt verwerkt en overgedragen;

3. de bouwhistorie is gebaat bij meer methodiek, meer analyse en meer verband; dat leidt tot meer synthese;
4. er dient gestructureerd gewerkt te gaan worden aan een aantal "objectoverstijgende" bouwhistorische thema's; en
5. voor een betere kennisoverdracht zou de mogelijkheid van een *Cahier* van de SBN onderzocht moeten worden.

Ronald van Genabeek wees op de overeenkomsten en verschillen tussen archeologie en bouwhistorie; beiden hebben wetenschappelijke en praktische kanten. Het doel van de historische wetenschap is het bestuderen van het menselijk handelen in het verleden. De bouwhistorie moet dan ook meer inhouden dan een alleen objectgerichte activiteit. Aansluiting bij de archeologie is gewenst. Onderscheid moet worden gemaakt tussen onderzoek voor danwel losstaand van een restauratie of verbouwing en onderzoek tijdens een restauratie, waarbij niet dezelfde methoden moeten worden gebruikt. Daarnaast moet nog de niet destructieve inventarisatie worden onderscheiden.

Hugo Knook stelde het gebouw nu juist wel centraal als onderzoeksobject. Bouwhistorie is dan ook in zijn opvatting de geschiedenis van het bouwen. Die geschiedenis kan men leren kennen door zowel het gebouw zelf te bestuderen (bouwarcheologie) als de in archieven opgeslagen schriftelijke bronnen. Er dient intra- en extra-muraal onderzoek plaats te vinden. Bouwhistorie is een middel in het restauratieproces, dat een grondige kennis van het bouwen naar tijd en regio vraagt. Z.i. is bouwhistorie dan ook geen wetenschap. Bouwhistorie is wel een hulpwetenschap van het restauratievak. Het leidt tot verantwoordere restauraties en tot kostenbesparingen. Voor de toekomst van bouwhistorie is van belang, wie daar baat bij heeft. Dat zal meestal niet de opdrachtgever zijn. Daarom zou het verrichten van bouwhistorisch onderzoek door de overheid verplicht gesteld moeten worden. De gegevens dienen in een data-base te worden opgeslagen. Het verdient aanbeveling, dat snel gereageerd kan worden op gedane vondsten.

Frank van der Waard achtte het noodzakelijk dat de plaats van de bouwhistorie in de wetenschappelijke wereld duidelijker wordt bepaald. Het doel van de bouwhistorie is te weinig precies geformuleerd. Het vakgebied wordt daarom nog niet serieus genoeg genomen. In de praktijk is sprake van versnippering door de objectgerichtheid. Er moet dan ook gewerkt worden aan de ontwikkeling van wetenschappelijke thema's, zoals de constructiegeschiedenis (relatie

functie/gebouw), het interieuronderzoek, blokonderzoek en de vraag, waarom een gebouw er zo uitziet als het er nu uitziet. Bouwhistorie kan een antwoord geven op vragen, die niet vanuit het bronnenonderzoek kunnen worden beantwoord, bijvoorbeeld door de toepassing van dendrochronologische dateringen. Het verloop van het versteningsproces in de 13de en 14de eeuw kan aldus verduidelijkt worden.

Discussie

In de discussie werd erop gewezen, dat het begrip "bouwhistorie" geen wettelijke status heeft. De Conventie van Malta kan echter een aanknopingspunt bieden. Het object moet erkend worden als autonome wetenschappelijke bron en bouwhistorische elementen dienen in het monumentenregister te worden vermeld. De redengevende omschrijvingen moeten worden aangepast als er nieuwe gegevens beschikbaar komen en niet alleen na restauratie. De voornaamste taak van de bouwhistoricus ligt in het veldwerk, het wetenschappelijke aspect komt op de tweede plaats, aldus Klück, die een goede databank een eerste vereiste noemde, maar, aldus Van der Waard, voor het werken aan het front is erkenning van wezenlijk belang. Als de bouwhistorie niet als een wetenschappelijke discipline wordt erkend, meende Gruben, dan lopen anderen er mee weg. Dus: het wetenschappelijke aspect moet uitgangspunt zijn. Dröge en Kamphuis, sprekend als zelfstandig werkende bouwhistorici, merkten op geen tijd te hebben voor wetenschappelijk onderzoek. De analyse is vaak niet wetenschappelijk. Met tijd en middelen moet efficiënt worden omgegaan. En dus, zo werd verder gesteld, moeten de kosten van bouwhistorisch onderzoek ten laste van het restauratieproces gebracht kunnen worden. Dat vraagt om het aantonen van het maatschappelijke nut, anders komt er geen financiering. En om die maatschappelijke acceptatie te bevorderen, moet er, aldus Steehouwer, een hoogleraar in de bouwhistorie komen. Deze hoogleraar moet het wetenschappelijke fundament voor de bouwhistorie leggen. Andere punten die in de nabije toekomst aan de orde moeten komen, zijn de publiciteit en het benaderen van een doelgroep als de gemeenten, die door de decentralisatie veel directer met de monumentenzorg te maken hebben gekregen. Voorts werd gepleit voor het bevorderen van thematisch onderzoek en het signaleren van lacunes en werd aangedrongen op integratie van disciplines. Zowel voor de RDMZ als centraal kennisinstituut als voor de universitaire instellingen zag men hier een rol weggelegd. De suggestie te komen tot SBN-cahiers werd niet door alle aanwezigen overgenomen, maar het leek toch wenselijk deze gedachte bij de verdere ontwikkelingen te betrekken.

Conclusie

Op basis van de door de inleiders geponeerde stellingen en de tijdens de discussie naar voren gebrachte ideeën zal door de SBN met voortvarendheid moeten worden gewerkt aan het verstevigen van de positie van het bouwhistorisch onderzoek in de monumentenwereld naast en in samenhang met andere disciplines. Voor een minderwaardigheidsgevoel is geen reden, maar er moet wel duidelijker worden gemaakt wat het belang en de betekenis van bouwhistorisch onderzoek is. Er blijft veel werk aan de winkel en een discussie, zoals die op 23 november werd gevoerd, blijft ook in de toekomst noodzakelijk, al was het maar om duidelijk te maken, dat het vak op verschillende manieren en op verschillende niveaus beoefend kan worden. In eerste instantie zal nu aan de afronding van de richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek gewerkt moeten worden.

Gijs van Herwaarden

(met dank aan Berends, Glaudemans en Gruben voor het gebruikmaken van hun aantekeningen).

Nabeschouwingen discussieplatform 23 november 1994

Met gemengde gevoelens heb ik uitgekeken naar de inhoudelijke vakdiscussie op het Bouwhistorisch Platform. Ik voelde me als aanstichter van deze happening ook een beetje verantwoordelijk voor het welslagen ervan. Bij de voorbereidingen bleek al snel dat ik daar niet alleen voor stond. Zowel Dick Berends als gastheer en Dirk de Vries, de redactie van de Nieuwsbrief: Ronald Glaudemans en Rob Gruben, dagvoorzitter Gijs van Herwaarden en natuurlijk de schrijvers/inleiders hebben veel tijd geïnvesteerd. Wij realiseerden ons dat een zwaarwichtige inhoudelijke discussie niet zo'n publiekstrekker is. Toch was er een goed gevulde zaal! En er werd met veel inzet gediscussieerd. De betrokkenheid bij onze vakdiscipline is groot mogen we wel vaststellen.

In deze nieuwsbrief staat een uitvoerig verslag van de gedachtenwisseling. Ik wil hier kort ingaan op enkele opvallende haaks op elkaar staande meningen die op 23 november geuit zijn. Ik hoop dat de gedachtenvorming over deze zaken doorgaat. Ruwweg gaat het over de zienswijzen van de "theoretici" contra die van de "practici". Dit is een wat geforceerde tweedeling omdat ik inschat dat er

onder de aanwezigen geen "zolderkamergeleerden" waren, maar alleen *praktische* onderzoekers, die hooguit de op die zolderkamers aanwezige kapconstructies bestuderen.

Maar goed, ik zal hier van drie items de standpunten van de "practici" (de *Doeners*) en van de "theoretici" (de *Denkers*) aan de orde stellen:

1. Bouwhistorie: wetenschap of vak?

Hoewel het onderwerp van het discussieplatform "Bouwhistorie en wetenschap" was, werd bij aanvang de praktijk van bouwhistorie al direct in de discussie betrokken. Dit bemoeilijkt een gerichte bespreking van het onderwerp enigszins, maar een voordeel was wel dat de dagelijkse realiteit van bouwhistorie hierdoor niet uit het oog werd verloren.

De *Denkers* pleiten voor een meer wetenschappelijke benadering van bouwhistorie. De vakdiscipline krijgt meer status als ze binnen de wetenschappelijke wereld erkend wordt, de resultaten ervan gebruikt worden in de wetenschap en interdisciplinaire onderzoeken uitgevoerd worden. De gehele eigen werk- en onderzoeksmethoden, maar vooral het specifieke bronnenmateriaal in de vorm van de gebouwen, maken het bovendien wenselijk dat bouwhistorie een eigen plaats in de historische wetenschap inneemt.

De *Doeners* zien de rol van de bouwhistoricus beperkt tot het onderzoeken en documenteren van afzonderlijke gebouwen. Zij zien bouwhistorie als een vak, op de praktijk gericht, als onderdeel van de monumentenzorg.

Mijn mening is dat bouwhistorici zeer praktijkgerichte producten leveren die geen van de naastgelegen wetenschappelijke disciplines (geschiedenis, archeologie, architectuurhistorie en historische geografie) kunnen leveren. Bouwhistorie komt uit de monumentenzorgpraktijk voort en zal daar haar plaats moeten houden. Deze positie moet wel versterkt worden. Dit kan onder andere door een grotere theoretische onderbouwing. Een hogere status van bouwhistorie kan een betere onderhandelingspositie in de monumentenzorg afdwingen.

Ook denk ik dat bouwhistorici niet alleen hun eigen objektgerichte onderzoeken moeten uitwerken maar deze ook in een bredere wetenschappelijke context moeten plaatsen. Zij zijn immers de enigen die het technisch gerichte onderzoek kunnen vertalen in zuiver theoretisch-historische gegevens. Misschien dwingen praktische omstandigheden ons wel onderscheid aan te brengen tussen praktische en theoretische bouwhistorici: tussen "fieldresearcher" en "deskresearcher" (dus van gelijk wetenschappelijk niveau), of van veldtechnicus en onderzoeker (van MBO/HBO, respectievelijk academisch niveau).

Hoe dit onderscheid tussen *doeners* en *denkers* ook uitkristalliseert, beiden horen bij elkaar. De sterkte van de bouwhistorie in de monumentenpraktijk moet haar wetenschappelijke onderbouwing ervan zijn. De praktische benadering van wetenschappelijke vraagstellingen geeft bouwhistorie een sterke plaats binnen de historische wetenschapsbeoefening. De wisselwerking tussen beiden is van levensbelang voor de bouwhistorie. De SBN dient zich naar mijn mening met deze beide kanten van het vak bezig te houden.

2. Juridische basis voor het bouwhistorisch onderzoek.

De *Doeners* geloven niet zo in verordeningen en regelgeving. De bouwpraktijk laat zich niet in een keurslijf persen. Je moet op de bouwplaats in goed overleg met aannemer, architect, bouwheer en overheid zaken afspreken en daarbij inspelen op de steeds weer andere situatie.

De *Denkers* vinden dat de bouwhistoricus een structurele plaats moet hebben in het gehele vergunning/bouwproces. Hiervoor is een wettelijke basis nodig, die in gemeentelijke verordeningen gestalte moet krijgen.

Mijn mening is dat bouwhistorie gelegitimeerd moet worden. Hiervoor zal in de Monumentenwet het begrip bouwhistorie moeten worden opgenomen. Ik realiseer me hierbij wel dat we in een tijd van deregulering zitten en dat we met strakke regels en wetten, die strikt naar de letter worden uitgevoerd, weinig bereiken. Een structurele plaats in het bouwproces zullen we, zeker wanneer er veel belangen op het spel staan (en waar is dat niet het geval?), niet altijd goedschiks kunnen innemen. Met behulp van de op dit punt aangepaste Monumentenwet en de hierop gebaseerde monumentenverordening zal bouwhistorie een plaats af moeten dwingen. Onderzoek in niet geregistreerde monumenten en gebouwen binnen beschermde gebieden zou in de regelgeving van de Woningwet en de Wet Ruimtelijke Ordening moeten worden gelegitimeerd. De SBN moet zich mijns inziens de komende tijd inzetten voor een betere juridische onderbouwing van het bouwhistorisch onderzoek. Ook de praktici kunnen in hun dagelijks werk hiervan de vruchten plukken.

3. De overdracht van bouwhistorische kennis.

In de discussie kwamen zowel de traditionele publikatievormen zoals vaktijdschriften en boeken als nieuwe geautomatiseerde kennisoverdracht aan de orde. Vragen als: "*bieden de bestaande publikatiemogelijkheden zoals het Bulletin KNOB en het Restauratie Vademecum voldoende mogelijkheden of*

moeten we een eigen cahier of een jaarboek uit gaan geven?", werden overvleugeld door opmerkingen over geautomatiseerde overdrachtsmethoden. Moeten we ons niet direct richten op geautomatiseerde D-bases, al of niet interactieve CD-I, CD-rom of Internet? Is de RdMz met haar automatiseringsplan op de goede weg en moeten de bouwhistorici zich bij deze kennisbank aansluiten? Al deze vragen en mogelijkheden stortten zich op het eind over de moegeprate zaal uit. Zowaar een open einde. De SBN zal zich over de geautomatiseerde kennisoverdracht nader moeten beraden.

Mogen we, wat de traditionele media betreft, voorzichtig concluderen dat:

De *Denkers* pleiten voor een publicatiemogelijkheid voor een zeer specialistisch lezerspubliek, waarin methodologische beschouwingen, objektoverschrijdende analytische artikelen en interdisciplinaire onderzoeken aan de orde komen?.

De *Doeners* vinden dat de bestaande vaktijdschriften voldoende mogelijkheden bieden ?

Mijn mening is dat het op dit moment twijfelachtig is of we een eigen SBN-cahier of jaarboek voldoende kwalitatief en kwantitatief kunnen vullen. De meeste bouwhistorici zijn veel te druk bezet om tot het schrijven van gedegen inhoudelijke bijdragen te komen. Het lijkt me wenselijk dat er op korte termijn een SBN werkgroep zich serieus met beide vormen van kennisoverdracht gaat bezighouden.

4. Slotopmerking.

De scheiding tussen *Denkers* en *Doeners* in dit stukje is natuurlijk overdreven. Naar mijn mening zijn we allemaal druk *doende*. Zo druk zelfs, dat we ons te weinig tijd gunnen om na te *denken* over de toekomst van onze vakdiscipline. Nu bouwhistorie het tij mee heeft moeten we met z'n alle de vakdiscipline een stevige basis geven, zowel in de bouwpraktijk als in de wetenschappelijke wereld. Binnen de SBN moeten werkgroepen gevormd worden die de discussie van 23 november voortzetten en in concrete voorstellen om zetten.

A. van Drunen

Korstmossen en muurbloempjes

ARCHEOLOGISCHE EN BOUWHISTORISCHE KRONIEK van de Gemeente Utrecht 1991-1992 (Utrecht 1994), ISBN 90-5479-017-2

BIERENS DE HAAN, J.C. - *Rosendael; groen hemeltje op aerd* (Zutphen 1994). De Walburg Pers, Fl. 79,-

CLERCQ, L. de - 'Het materiaal-technisch onderzoek in de kathedraal', in: *Bouwen aan bouwgeschiedenis. Recent onderzoek naar de bouwchronologie van de Antwerpse Onze-Lieve-Vrouwekathedraal* (Antwerpen 1994), 57-68.

DOPERÉ, F. - 'Evolutie van de bouwwerf van de gotische Onze-Lieve-Vrouwekathedraal te Antwerpen op basis van de steenhouwtechnieken en van de steenmerken', in: *Bouwen aan bouwgeschiedenis. Recent onderzoek naar de bouwchronologie van de Antwerpse Onze-Lieve-Vrouwekathedraal* (Antwerpen 1994), 29-54.

KOOPMAN, Y. - *Muurvast en gebeiteld; beeldhouwkunst in de bouw 1800-1900* (Rotterdam 1994).

KREILINGER, Kilian en Georg **WALDEMER** - *Haus, Hof, Landschaft. Festschrift zum 80. Geburtstag von Karl Bedal* (Quellen und Materialien zur Hausforschung in Bayren, Bd. 7). Te bestellen via het Oberfränkische Bauernhofmuseum, Kleinlosnitz 5, 95239 Zell. DM. 34,-

MEINDERSMA, K.T. - *Achter slot en grendel* (Zeist/Den Haag 1994). Uitgave RDMZ/SDU, Fl. 115,-

OLST, E.L. van - *Documentatiemap landelijke bouwkunst Zuid-Holland* (Arnhem 1995).

SCHULTE, A.G. - *De Grote of Eusebiuskerk in Arnhem. IJkpunt van de stad* (Utrecht 1994). Te bestellen via uitgeverij Matrijs, Postbus 670, 3500 AR Utrecht, Tel. 030-343148, Fl. 49,50,-

TIJMAN, Erik, Jan SCHEIRS en Dick **Zweers** - *De standerdmolen. Bouw, geschiedenis, verschijningsvorm en bedieningswijze van Nederlands oudste windmolentypen* (Utrecht 1994). Te bestellen via uitgeverij Matrijs, Postbus 670, 3500 AR Utrecht, Tel. 030-343148, Fl. 49,50,-

ZWEERS, Dick - 'Bouwhistorisch onderzoek langs de Eindhovense Markt', in: N. Arts (red.), *Sporen onder de Kempisch stad. Archeologie, ecologie en vroegste geschiedenis van Eindhoven 1225-1500* (Eindhoven 1994), 149-157. ISBN 90-72478-19-3

Illustratie voorzijde uit: Erik Tijman, Jan Scheirs en Dick Zweers, *De standerdmolen. Bouw, geschiedenis, verschijningsvorm en bedieningswijze van Nederlands oudste windmolentype* (Utrecht 1994). Tekening door Dick Zweers.